

ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

УДК: 321.6/.8-021.272 (477+474.5)

Романова В. В.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ НА СУБРЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ТА ЛИТВІ

Здійснено порівняльний аналіз політичних режимів на субрегіональному рівні в Україні та Литві з використанням методології, запропонованої вченими-регіоналістами. З'ясування специфіки субрегіонів спирається на визначення політичного режиму як системи способів і методів взаємодії органів державної влади та суспільства, особливості яких визначається конфігурацією владних суб'єктів, їх соціальних, економічних, політичних та особистісних ресурсів, впроваджуваних ними стратегій державного управління.

Сучасна політична наука приділяє значну увагу вивченню закономірностей, яким підпорядковуються трансформації політичних режимів. Найчастіше науковці концентрують увагу насамперед на однонаправленому векторі переходу — від тоталітаризму й авторитаризму до демократії — і досліджують політичні режими на національному рівні. Це дещо обмежує предмет дослідження й не дає можливості врахувати широкий спектр особливостей політичних режимів досліджуваних країн. Вчені-регіоналісти пропонують виокремлювати політичні режими, крім національного, ще й на субрегіональному рівні. У цій статті ми намагалися провести порівняльний аналіз політичних режимів на субрегіональному рівні в пострадянських країнах на прикладі України та Литви.

Проблематика політичних режимів широко обговорюється в сучасній політологічній, соціологічній, юридичній літературі. Зазначені проблеми, зокрема, розглядаються у монографіях та статтях Р. Даля, С. Ліпсета, Р. Гастіла, Т. Парсонса, Й. Олсона. Велику увагу аналізу політичних режимів приділяє теорія регіоналістики, де вирізняються політичні режими на національних (державних), регіональних та локальних рівнях. У такій класифікації субрегіональний рівень включає в себе локальний та проміжний між регіональним та локальним. Науковці-регіоналісти В. Гельман, С. Риженков, М. Брі у спільній монографії «Росія регіонів: трансформація політичних режимів» [3] представили типо-

логію трансформації політичних режимів на регіональному та субрегіональному рівні, а також продемонстрували можливість застосування такого підходу на практиці, аналізуючи трансформацію політичних режимів низки російських регіонів.

Розроблена вченими-регіоналістами методологія аналізу політичних режимів дозволяє провести порівняльний аналіз політичних режимів на субрегіональному рівні також на матеріалі інших пострадянських країн, зокрема на прикладі України та Литви. Вибір зазначених країн обумовлений низкою чинників. Україна і Литва, попри наявність багатьох спільних рис історичного розвитку, особливостей сучасного менталітету населення, тенденцій розвитку публічної адміністрації, перебувають на різних етапах демократизації. Крім того, порівняльний аналіз політичних режимів на субрегіональному рівні в сучасній Україні та Литві обумовлений намаганням розробити максимально повну класифікацію режимів, використовуючи наявний емпіричний матеріал.

Грунтовною роботою, на яку спирається автор у своєму дослідженні, є книга з регіоналістики «Регіони України: Хроніка та керівники». Тут представлений аналіз Харківського регіону та його субрегіонів [2]. А емпіричні дані стосовно литовських регіонів отримані з дослідження професора університету Саппоро (Японія) К. Мацузато [7].

Отже, метою цієї статті є проведення порівняльного аналізу політичних режимів на субре-

гіональному рівні в пострадянських країнах на прикладі України та Литви, з використанням методології теорії регіоналістики. Результати цієї роботи дозволять зробити висновки про можливість застосування регіоналістичної методології дослідження політичних режимів для порівняльного аналізу країн, що перебувають на різних етапах демократизації.

На сьогодні існує низка визначень і типологій політичних режимів. Зокрема, політичним режимом називають «сукупність визначених структур влади, що функціонують у загальних (структурних і тимчасових) рамках політичної системи суспільства і переслідують мету її стабілізації, спираючись на сформовані (чи такі, що перебувають у процесі формування) соціальні інтереси і використовуючи специфічні методи» [5, 15]. За С. Рябовим, політичний режим «формально не встановлюється конституціями або іншими законодавчими актами. Це спосіб врядування, який складається спонтанно, внаслідок зацікавлених зусиль багатьох учасників політичного процесу» [4, 113]. Український політолог В. Якушик визначає політичний режим як «систему способів і методів управління певним державно організованим суспільством або як систему способів і методів взаємодії суспільства та органів політичної влади» [6, 54].

Найчастіше розрізняють такі основні типи політичних режимів: тоталітарний, авторитарний, демократичний. Основними характеристиками ознаками тоталітаризму є утворення партійно-державної монополії влади, ліквідація демократичних прав та свобод, усунення опозиції режимові [1, 352]. На думку В. Якушика, авторитарний політичний режим характеризується, передовсім, тим, що «з процесу прийняття рішень та реалізації політичних рішень повністю або в основному виключається застосування методу пошуку компромісу, взаємного погодження (в ході обговорення) різних позицій; виконавчі органи наділені широкими законодавчими повноваженнями; обмежені громадянські, політичні та особисті права і свободи, а також юридичні гарантії їх забезпечення» [6, 54].

Демократичний політичний режим передбачає визнання права усіх громадян на участь у формуванні органів державної влади, контроль за їхньою діяльністю, вплив на прийняття спільних рішень на засадах загального, рівного виборчого права у процедурах виборів, референдумів тощо [1, 93].

Існує ще низка типологій політичних режимів, серед яких можна виділити «режими постійні і тимчасові; режими нормального та

надзвичайного функціонування; конституційні і неконституційні; режими функціонування правової держави, режими революційної законності та режими свавілля (відсутності законності); світські, релігійні та атеїстичні тощо» [6, 59].

Запропоновані визначення та типології політичного режиму підходять для їх аналізу у статичному вигляді. У відповідь на потребу подальшого розвитку політичної думки з'явилася методологічна школа, представники якої пропонують регіоналістичний підхід до аналізу політичних режимів у період їх трансформації. Отримано нове трактування особливостей політичних режимів транзитних країн — таких, що перебувають у процесі переходу від одного політичного режиму до іншого. Вчені-регіоналісти (серед яких В. Гельман, С. Риженков, М. Брі) пропонують визначення політичного режиму як «сукупності акторів політичного процесу, інститутів політичної влади, ресурсів і стратегій боротьби за досягнення і/чи утримання влади» [3, 19].

Проаналізувавши названі визначення політичного режиму та взявши до уваги регіоналістичну специфіку, ми пропонуємо вважати політичним режимом систему способів і методів взаємодії органів державної влади та суспільства, специфіка яких визначається конфігурацією владних суб'єктів, їх соціальних, економічних, політичних та особистих ресурсів і впроваджуваних ними стратегій державного управління.

Вчені-регіоналісти виокремлюють чотири моделі трансформації політичних режимів, обумовлених конкретною композицією владних суб'єктів, їх ресурсів та стратегій, а також сукупністю установ, норм і правил політичної діяльності [3, 26]:

1. Модель «війна всіх проти всіх» передбачає відсутність у одного з владних суб'єктів значної переваги у контролі над ресурсами за умови використання значною кількістю владних суб'єктів силових стратегій. Специфікою такої моделі є загальне протистояння владних суб'єктів один одному.

2. Використання владними суб'єктами силових стратегій у випадку наявності домінуючого суб'єкта формує модель вирішення конфлікту за принципом «гра з нульовою сумою». Тобто в результаті конфлікту один із суб'єктів отримує повну перевагу над усіма іншими та максимізує свій контроль над ресурсами за принципом «переможець отримує все».

3. Використання владними суб'єктами компромісних стратегій у випадку наявності домінуючого суб'єкта зумовлює сценарій «кар-

тель еліт» — досягнення владними суб'єктами згоди про взаємне прийняття формальних і/чи неформальних норм та правил політичної діяльності нового режиму на умовах, що їх запропонував домінуючий суб'єкт.

4. Використання владними суб'єктами компромісних стратегій у випадку відсутності домінуючого суб'єкта формує модель «боротьба за правилами», за якої відбувається введення формальних норм та правил політичної діяльності нового режиму як основного інструменту боротьби суб'єктів за максимізацію контролю над ресурсами.

Пропонована класифікація пояснює причини й наслідки диверсифікації моделей політичного розвитку регіонів, а також дозволяє реконструювати логіку політичної трансформації країн у цілому. У цій статті ми спираємося на розглянуту класифікацію. Зокрема, трансформація політичних режимів у Чугуївському районі Харківської області (Україна) та місті Паланга (Литва) закінчилася формуванням моноцентричного політичного режиму, що спирається на неформальні норми та правила політичної діяльності, а також силові стратегії.

Під час процесу відділення міста Чугуєва від району згідно з місцевою реформою 1992 р. домінуючий владний суб'єкт - голова районної держадміністрації В. Кулик — зайняв чітку позицію, якої тримався за будь-яких обставин. Для вирішення проблеми на свою користь він використовував усі можливі ресурси, в тому числі особисті — свій авторитет перед губернатором Харківської області [2]. Так, результатом ситуації невизначеності став сценарій виходу з неї «переможець отримує все».

У місті Паланга ситуація невизначеності виникла в результаті місцевих виборів 1997 р. Однак ставленик консерваторів П. Зеймис (домінуючий владний суб'єкт) спромігся налагодити відносини з християнськими демократами, також використовувати свої зв'язки з консерваторами на загальнонаціональному рівні. Це дозволило йому вирішувати муніципальні проблеми та стимулювати приток інвестиційного капіталу до міста.

У місті Чугуїв Харківської області (Україна) та місті Калварія (Литва) ситуація невизначеності завершилася формуванням поліцентричного режиму з перевагою формальних норм та правил політичної діяльності, а також використанням компромісних стратегій.

Поділ державних і муніципальних органів, викликаний місцевою реформою 1992 р., дозволяв керівникам Чугуївської об'єднаної ради використовувати норми, призначені як для районних органів, так і для міських. З огля-

ду на незаконність такої діяльності, у 1994 р. було проведено поділ міста та району. Єдиним документом, що регулював питання поділу бюджету та майна, був «Акт», підписаний головою райдержадміністрації В. Куликом та мером І. Мирошніченком. Незважаючи на невідповідність цього документа для міста [2], мер погодився йому слідувати. Така увага до формальних норм і правил політичної діяльності й використання компромісних стратегій дозволяє класифікувати трансформацію політичного режиму м. Чугуїв за моделлю «боротьба за правилами».

У м. Калварія теж спостерігається відсутність домінуючого актора, що уможливило становлення поліцентричного режиму. Ця характеристика сприяє перевазі формальних інститутів і відмові від силових стратегій. Демократизація Литви стимулювала «місцевий сепаратизм» у місті Калварія. У відповідь на спробу уряду провести територіальні реформи у 1999 р. місцеві політичні лідери написали відкритого листа до Сейму. Це спровокувало критичну реакцію населення та голови муніципальної організації Маріамполе, міський комітет якої контролював раду Калварії. Попри це, у грудні 1999 р. Сейм прийняв закон, спрямований проти «сепаратизму» п'яти муніципальних об'єднань, а у 2000 р. у Калварії відбулися місцеві вибори, в результаті яких було створено нову раду міста.

Отже, вихід із ситуації невизначеності пройшов за сценарієм «боротьба за правилами». Підсумком стало формування поліцентричного режиму за відсутності домінуючого владного суб'єкта з перевагою формальних норм та правил політичної діяльності, а також використанням компромісних стратегій.

У Дергачівському районі Харківської області результатом виходу з ситуації невизначеності стало формування моноцентричного політичного режиму, що спирається на компромісні стратегії і переважно неформальні норми та правила політичної діяльності. Перехід влади від райкому КПУ до райради, а потім до представника Президента України зберіг наступність районної еліти, що згуртувалася в потрібний момент і зосередила свої сили для досягнення компромісу. Після місцевих виборів 1990 р. перший секретар райкому КПУ Л. Г. Межирицький через стан здоров'я вирішив не балотуватися на посаду голови райради. Замість цього він посприяв перемозі свого помічника М. І. Бушева. Головою райвиконкому було переобрано А. М. Чубіва, який у грудні 1990 р. сумістив цю діяльність із посадою голови ради. Вже у березні 1992 р.

А. Чубів був призначений представником Президента України в районі, а М. І. Бушев — знову обраний головою ради.

Українським та литовським регіонам не притаманна модель трансформації політичних режимів за моделлю «війна всіх проти всіх», коли за умови відсутності у одного з владних суб'єктів значної переваги у контролі над ресурсами та наявності переваги формальних або неформальних норм та правил політичної діяльності має місце використання суб'єктами силових стратегій. Це пояснюється тим, що Україна і Литва в цілому орієнтовані на принципи правової держави.

Проте дослідження трансформації політичного режиму району Вількавіскіс (Литва) дозволяє зробити висновок про наявність змішаних типів політичних режимів, що не увійшли до класифікації, запропонованої вченими-регіоналістами. Зокрема, у вказаному субрегіоні було сформовано моноцентричний політичний режим, що звертається до компромісних стратегій, але спирається переважно на формальні інститути. Після місцевих виборів 1995 р. праві партії Литви зберегли своє домінування, їхній ставленик, мер Дж. Мацис, тримав баланс між інтересами правих та лівих політичних сил і діяв у рамках закону. Водночас він приділяв багато уваги особистим переговорам із представниками лівих партій. Це допомагало йому знаходити компроміси, чого не вдавалося попередникам. Таке врахування інтересів лівих партій принесло йому перемогу на виборах мера 1997 р.

Отже, проведений в статті порівняльний аналіз українських та литовських субрегіонів з виокремленням моделей трансформації їх

політичних режимів відповідно до запропонованого нами визначення підтверджує, що сценарії трансформації політичних режимів у більшості з розглянутих вище субрегіонів відповідають ознакам чистих типів, запропонованих вченими-регіоналістами, зокрема:

— «переможець отримує все» (прикладі Чугуївського району Харківської області та міста Паланга);

— «картель еліт» (приклад Дергачівського району Харківської області);

— «боротьба за правилами» (прикладі міста Чугуїв Харківської області та міста Калварія).

Можна зробити висновок про нехарактерність для України і Литви моделі трансформації політичних режимів за моделлю «війна всіх проти всіх». Аналіз трансформації політичного режиму району Вількавіскіс (Литва) дав можливість говорити про необхідність доповнення класифікації трансформацій політичних режимів на регіональному рівні змішаним типом. Основною характерною рисою цього типу є можливість використання домінуючим владним суб'єктом формальних норм та правил політичної діяльності.

Подальший порівняльний аналіз трансформацій політичних режимів пострадянських держав на субрегіональному рівні становить науковий інтерес також і з огляду на можливість віднайдення інших змішаних типів. Це може збагатити регіоналістичну класифікацію трансформацій політичних режимів та сприяти становленню регіоналістики як науки, методологія якої адекватно відображає процеси трансформації політичних режимів посткомуністичних країн, що можуть перебувати на різних етапах демократизації.

1. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред.: Ю. С. Шемчученка, В. Д. Бабкіна.- К.: Генеза, 1991.— 400 с.
2. Регіони України: Хроніка та керівники / Під ред. К. Мацузато, В. Якушика.- Т. 2. Харківська область.- Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 2002.- 187 с
3. Россия регионов: трансформация политических режимов / Общ. ред.: В. Гельман, С. Рыженков, М. Бри.- М.: Изд-во «Весь мир», «Berliner Debatte Wissenschaftsverlag», 2000.- 376 с.

4. Рябое С. Г. Политологическая теория державы.— 2-е вид,- К.: Тандем, 1996.-240 с.
5. Цыганков А. П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика (учеб. пособие). М.: Ин-терпракс, 1995.-257 с.
6. Якушик В. М. Вступ до політології,- К.: Видавничий дім «Academia», 1995.-60 с.
7. Matsuzato K. The Last Bastion of Unitarism? Local Institutions and Party Politics in Lithuania 1990-2001.- Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 2002.- 134 p.

V. Romanova

COMPARATIVE ANALYSIS OF POLITICAL REGIMES ON A SUBREGIONAL LEVEL IN CONTEMPORARY UKRAINE AND LITHUANIA

The article is devoted to the comparative analysis of political regimes on a subregion level in Ukraine and Lithuania. The regionalists' methodology of the analysis of political regimes (worked out by V. Gelman, S. Ryzenkov, M. Brie) is used in the article. In particular, the analyses is based on the definition of political regimes as the system of methods of interaction between state institutions and society which peculiarities are determined according to the configuration of power actors, their social, economic, political and personal resources and the strategies of public administration they use.